

ირანის ბირთვული პროგრამის ჩამოყალიბების
ისტორიულ-პოლიტიკური მიზეზები

ომარ თურმანიძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
პოლიტიკის მეცნიერების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი

o.turmanidze1984@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-3957-4472>

DOI: <https://doi.org/10.52340/splogos.2025.14>

აბსტრაქტი

ირანის მიერ ბირთვული პროგრამის შექმნის ისტორიულ-პოლიტიკური მიზეზების ანალიზის შედეგად, შეიძლება ითქვას, რომ ირანის ისლამური რესპუბლიკა, ისლამური რევოლუციის შემდეგ ბირთვულ პროგრამასთან მიმართებაში სრულიად განსხვავებულ გზას დაადგა. ირანის მიზანია ბირთვული პროგრამის განვითარებითა და ბირთვული იარაღის შექმნით განსაკუთრებული როლი ითამაშოს, როგორც რეგიონალურ, ისე გლობალურ პოლიტიკაში. თუკი შაჰის დროს ბირთვული ამბიციები მხოლოდ ენერგორესურსების გამდიდრებით იყო განპირობებული, ირანის ისლამური რევოლუციის შემდეგ, განსაკუთრებით კი ირან-ერაყის ომის დასრულებისას ახალმა ხელისუფლებამ ბირთვული იარაღის შექმნა დაისახა მიზნად. მიუხედავად იმისა, რომ ბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფოთა მხრიდან არაერთი კონტრზომა გატარდა იმისათვის, რომ ირანისთვის შეეზღუდათ ბირთვული იარაღის შექმნის საშუალება, დაუწესდა არაერთი ფინანსურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სანქციები, დასავლეთისა და აშშ-ის მიერ, ირანი კვლავ განაგრძობს მიზნისკენ სწრაფვას, რომ შექმნას და განავითაროს ბირთვული იარაღის პოტენციალი. 2015 წელს ირანსა და 5+1 (აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, ჩინეთი, რუსეთი +გერმანია) შეთანხმების მონაწილე ქვეყნებს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობასა და მისი კონტროლის შესახებ, რომელიც იმავე წელს გაეროს რეზოლუციითაც იქნა აღიარებული, მაგრამ ხელშეკრულებიდან ცალმხრივად გავიდა აშშ - 2018 წელს, ტრამპის

ადმინისტრაციის დროს, შემდეგ ირანმა უარს გაცხადა ხელშეკრულების პირობების შესრულებაზე და ამაში აშშ-ს ადანაშაულებდა. აშშ-ის მხრიდან ხელშეკრულებიდან გასვლას, ასევე მოჰყვა ირანის მიმართ სანქციების გამკაცრება. დღეისათვის გაერო და ხელშეკრულების მონაწილე სხვა სახელმწიფოები კვლავ მოუწოდებენ ირანსა და აშშ-ს დაუბრუნდნენ ხელშეკრულების პირობებს, თუმცა ამ დროისათვის რაიმე ხელშესახები ნაბიჯები არ გადადგმულა ამ მიმართულებით. ირანის მხრიდან ბირთვული იარაღის შექმნისკენ მისწრაფება კვლავ რჩება, როგორც რეგიონულ, ასევე გლობალური დონის უსაფრთხოების საკითხად.

საკვანძო სიტყვები: ირანი, აშშ, სანქციები, იარაღის გაუვრცელებლობა, გაერო.

Historical-Political Reasons for the Formation of Iran's Nuclear Program

Omar Turmanidze

PhD Student, Caucasus International University,

o.turmanidze1984@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-3957-4472>

Abstract

As a result of the analysis of the historical and political reasons for the creation of Iran's nuclear program, it can be said that the Islamic Republic of Iran, after the Islamic Revolution of Iran, took a completely different path regarding its nuclear program. Iran's goal is to play a special role in both regional and global politics by developing a nuclear program and creating nuclear weapons. If, during the Shah's time, nuclear ambitions were determined only by the enrichment of energy resources, after the Islamic Revolution of Iran, especially after the Iran-Iraq War, the new government set the goal of creating nuclear weapons. Even though the nuclear-weapon states took several countermeasures to limit Iran's ability to create nuclear weapons and several financial, economic, and political sanctions were imposed on it by the West and the USA, Iran continues to strive for the goal of creating and developing nuclear weapons potential. In 2015, Iran and the P5+1 (US, UK, France, China, Russia + Germany) signed an agreement on the non-proliferation and control of nuclear weapons, which was also recognized by a UN resolution in the same year, but the US unilaterally withdrew from the agreement in 2018 during the Trump administration. Iran then refused to fulfill the terms of the agreement and, of course, blamed the US for this. The tightening of sanctions against Iran also followed the US withdrawal from the agreement. Today, the UN and other states party to the agreement continue to call on Iran and the US to return to the terms of the agreement, although no tangible steps have been taken in this direction so far. Iran's aspiration to create nuclear weapons remains a security issue, both regionally and globally.

Keywords: Iran, USA, Sanctions, Non-proliferation, UN.

შაჰის ირანმა ბირთვულ პროგრამაზე მუშაობა ისლამურ რევოლუციამდე დაიწყო. ბირთვული პროგრამის მიზანი თავდაპირველად მხოლოდ ბირთვული ენერჯის გამოყენება იყო ენერგეტიკული რესურსების გაზრდის მიზნით. ჯერ კიდევ მოჰამად რიზა-შაჰ ფეჰლევის¹⁶⁴ დროს, აშშ-ირანის ურთიერთობაში მოხდა სამოქალაქო-ბირთვული თანამშრომლობა იმ მიზნით, რომ ირანს შეძლებოდა უფრო მეტი ელექტროენერჯის გამომუშავება. იმ პერიოდისთვის, ირანის ტახტზე უკანასკნელი შაჰი იჯდა. ირანი კი ამერიკის შეერთებული შტატების მოკავშირე ქვეყანა იყო. აშშ-მა და ირანმა 1957 წელს გააფორმეს შეთანხმება ბირთვული თანამშრომლობის შესახებ, რომელიც გამიზნული იყო სამოქალაქო მიზნებისთვის. ამ შეთანხმების თანახმად, აშშ-მა, 1967 წელს მართლაც იმუშავა და დაასრულა ელექტრულ ბირთვულ რეაქტორზე მუშაობა. ახლად შექმნილი ბირთვული რეაქტორი და მასთან დაკავშირებული ლაბორატორიული კვლევების კომპლექტი გახდა თეირანის ბირთვული კვლევების ცენტრის ნაწილი (TNRC - Tehran Nuclear Research Center)¹⁶⁵.

აშშ-ირანის ბირთვული თანამშრომლობის ხელშეკრულების პირობების თანახმად, 1968 წელს ირანმა ხელი მოაწერა ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულებას (NPT-Non-Proliferation Treaty) და მოახდინა ხელშეკრულების რატიფიცირება 1970 წელს.¹⁶⁶ 1974 წელს, ირანმა, რომლის მიზანიც იყო, სწორედ ბირთვული ენერჯის, როგორც ენერგორესურსად გამოყენება,¹⁶⁷ ხელი მოაწერა უსაფრთხოების შეთანხმებას საერთაშორისო ატომური ენერგეტიკის სააგენტოსთან, (IAEA-International Atomic Energy Agency), რომელიც გლობალურ-მსოფლიო მასშტაბით ახორცილებს ინსპექტირებასა და მონიტორინგს ყველა ბირთვულ ობიექტზე.

აქვე აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 1974 წელს შეიქმნა ირანის ატომური ენერჯის ორგანიზაცია (AEOI-Atomic Energy Organization of Iran), რომელსაც დაევალა ბირთვული ენერჯის წარმოების გაზრდა. ეს, ფაქტობრივად იყო ამბიციური გეგმა, რაც ითვალისწინებდა მომდევნო 20 წელიწადში, 1995 წლისათვის, ირანის ატომური ენერჯის

¹⁶⁴ ირანის ბოლო შაჰი - ქვეყანას მართავდა 1941-1979 წლებში

¹⁶⁵ Nuclear Threat Initiative, "Iran: Nuclear Overview," www.nti.org/e_research/profiles/iran/Nuclear/index.html. გვ. 29.

¹⁶⁶ <https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1q60rb.10>

¹⁶⁷ Barzegar K. Iran's Foreign Policy Post-invasion Iraq, Middle East Policy. 2008. გვ. 46.

გამომუშავებული სიმძლავრე ყოფილიყო 23 000 მეგავატი. ამ გეგმებში შედიოდა ბირთვული საწვავის განვითარების სრული ციკლი და ურანის გამდიდრება. აგრეთვე ირანმა შეიმუშავა გეგმა 22 ბირთვული რეაქტორის მშენებლობაზე. ამ საკითხზე, ამერიკელ და ევროპელ კონტრაქტორებთან დაიწყო მოლაპარაკებები.

1979 წელს ირანში მოხდა ირანის ისლამური რევოლუცია, შედეგად შაჰი ჩამოგდებული იქნა ტახტიდან. ისლამურ რევოლუციას მრავალმა ფაქტორმა ჩაუყარა საფუძველი. ირანის ისლამური რევოლუციის საფუძველი და წინაპირობები პოლიტიკურ, ეკონომიკურ მიზეზებთან ერთად იყო სოციალური უთანასწორობა და რელიგიური ფაქტორი, რამაც, თავის მხრივ, საფუძველი ჩაუყარა ირანის ისლამური რესპუბლიკის ჩამოყალიბებას.

ისლამური რევოლუციის შედეგად ირანის ხელისუფლებაში მოვიდა სასულიერო ლიდერი აიათოლა ხომეინი¹⁶⁸, რომელიც შაჰის მიერ გამეფებული იყო ირანიდან 1964 წელს. იგი 1979 წლის თებერვალში დაბრუნდა ირანში და გახდა რევოლუციის ლიდერი, მისი დევიზები ეფუძნებოდა ისლამური სახელმწიფოს იდეას, რომელიც ხალხის უფლებებიდან და რელიგიური ფასეულობებიდან გამომდინარეობდა.

ირანის ისლამურ რევოლუციის შედეგად შაჰმა დატოვა ირანი. შაჰის გაქცევამ განაპირობა ისლამური რესპუბლიკის გამოცხადება 1979 წელს, რომლის შემდეგაც ირანი გახდა ისლამური სახელმწიფო, სადაც აღსრულდა ხომეინის შექმნილი "ოფიციალური ისლამური რევოლუციის" იდეები. აიათოლა ხომეინი გახდა ირანის პირველი უმაღლესი სასულიერო ლიდერი და დაიწყო ახალი ისლამური კონსტიტუციის დანერგვა, რომელიც დაფუძნებული იყო შიიტურ ფუნდამენტალიზმზე.

აღნიშნულმა პოლიტიკურმა ცვლილებებმა, რომელმაც ფაქტობრივად შეცვალა ირანის სახელმწიფო 1979 წლიდან დღემდე, ცხადია, უდიდესი გავლენა იქონია ირანის ბირთვულ პროგრამაზე. მას შემდეგ, რაც ისლამური რევოლუცია დასრულდა, ირანის ბირთვული პროგრამის განვითარება გაგრძელდა, თუმცა რევოლუციის შემდეგ მისი მიზნები და მიმართულებები მნიშვნელოვნად შეიცვალა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ,

¹⁶⁸ აიათოლა რუჰოლა ალ-მუსავი ხომეინი ირანის პოლიტიკური და სულიერი ლიდერი. 1978-1979 წლების ირანის ისლამური რევოლუციის მთავარი შემოქმედი. ქვეყანას მართავდა (სულიერი ლიდერი - რაჰბარი იყო) 10 წლის განმავლობაში - 1979 - 1989 წლწმში.

რევოლუციამდე ირანი საკმაოდ პრაგმატულად უყურებდა ბირთვულ ენერჯიას, თუმცა რევოლუციის შემდეგ ბირთვული პროგრამა გახდა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და უსაფრთხოების საკითხი¹⁶⁹, განსაკუთრებით დასავლეთისთვის, რაც გავლენას ახდენდა, როგორც ქვეყნის შიდა, ისე საგარეო პოლიტიკაზე.

ირანის ისლამური რევოლუციის შემდეგ, ახალი მთავრობა, აიათოლა ხომეინის ხელმძღვანელობით, მტკიცედ უარყოფდა შაჰის მიერ განხორციელებულ დასავლურ პოლიტიკას და დაიწყო დამოუკიდებელი ბირთვული პროგრამის განვითარება. თავდაპირველად, რევოლუციის შემდეგ, ირანის ბირთვული პროგრამა შეჩერდა, რადგან ახალი რელიგიური ხელისუფლება არ ენდობოდა დასავლეთის ქვეყნების, განსაკუთრებით, აშშ-ის ბირთვული ტექნოლოგიის მხარდაჭერას. ბირთვული პროგრამის განვითარების მსვლელობაზე განსაკუთრებული როლი ითამაშა ირან ერაყის ომმა. (1980-1988წწ), ამ ომის მიმდინარეობისას და შემდეგ, ირანის ისლამური რევოლუციის შემოქმედებმა, ბირთვული იარაღი განიხილეს, უსაფრთხოების ჭრილში და ბირთვული პროგრამის კვლევები უფრო აქტიურად გაგრძელდა ვიდრე მანამდე. 1989 წელს ირანმა დაიწყო ბირთვული ობიექტების აშენება, რომლის ოფიციალური მიზანი იყო ქვეყნის ენერგეტიკული დამოუკიდებლობა და ბირთვული ტექნოლოგიების განახლება, თუმცა, ირანის ხელისუფლება ნაკლებად თანამშრომლობდა აშშ-სა და დასავლეთთან.

იმ მიზეზების ცოდნა, თუ რატომ მიისწრაფვის ირანის ისლამური რესპუბლიკა შექმნას და განავითაროს ბირთვული იარაღი, კრიტიკულად მნიშვნელოვანია, როგორც აშშ-თვის, ასევე ბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფოთათვის. აღნიშნული მიზეზების ცოდნა მნიშვნელოვანია, რათა მსოფლიო პოლიტიკის დიდმა მოთამაშეებმა განსაზღვრონ და შეიმუშაონ რაციონალური პოლიტიკა ბირთვული იარაღით შეიარაღებული რადიკალური ისლამური რეჟიმის მქონე ირანის თავიდან ასაცილებლად. ირანი, როგორც ენერჯიით მდიდარი და სტარტეგიულად სასიცოცხლო მნიშვნელობის - სპარსეთის ყურის რეგიონში მდებარეობს და დომინირებს ჰორმუზის სრუტეზე, რომელიც კონტროლს უწევს მნიშვნელოვან საზღვაო ენერგომარშრუტებს. ირანის ჩრდილოეთით მოქცეულია კასპიის ზღვა, რომელიც მდიდარია ენერგორესურსებით. აღნიშნული გეოპოლიტიკური

¹⁶⁹ მაისაია ვ. მადრაძე გ. 21-ე საუკუნის საერთაშორისო პოლიტიკა და თანამშრომლობითი უსაფრთხოების თეორია. მითი და რეალობა და გლობალური ასპექტები. თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი, 2017. გვ. 26.

მდებარეობა იწვევს კონფლიქტებს რეგიონში - რესურსების კონტროლის გამო და გავლენების განაწილების თვალსაზრისითაც. აღნიშნული ენერგო და ბუნებრივი რესურსების კონტროლის მონოპოლია იწვევს არამხოლოდ რეგიონულ, არამედ გლობალურ დაპირისპირებას, სადაც აშშ-ს საკუთარი მისწრაფებები და ამბიციები გააჩნია, ასევე, რუსეთ-უკრაინის ომის შემდგომ, კასპიის ზღვისა და ახლო აღმოსავლეთის რესურსებზე მზარდია ინტერესი დასავლეთ ევროპის მხრიდანაც გაიზარდა. შესაბამისად, ირანის ისლამურ რესპუბლიკას, როგორც რესურსებით მდიდარ და ისტორიულად ძლიერ ქვეყანას გააჩნია ამბიცია შექმნას ბირთვული იარაღი და, ამ იარაღის საშუალებით, თავი დაიმკვიდროს, როგორც გლობალურმა მოთამაშემ, დააბალანსოს ისრაელი და ახლო აღმოსავლეთში გახდეს რეგიონული ჰეგემონი.

მიუხედავად იმისა, რომ ირანის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობაში განსხვავებები არსებობდა, ქვეყანას შეუმჩნეველი სურვილი ჰქონდა, წარმოეჩინა საკუთარი წამყვანი როლი სპარსეთის ყურეში და ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში. ირანისთვის, დომინანტული პოზიცია რეგიონულ პოლიტიკაში და ეკონომიკაში იყო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი, რაც შეუწყობდა ხელს ქვეყნის გავლენას, როგორც ადგილობრივ, ისე საერთაშორისო არენაზე.

ბირთვული შესაძლებლობების განვითარება ირანის ბირთვული პროგრამის ძირითადი კომპონენტი იყო, რომელიც ჯერ კიდევ 1950-იან წლებიდან დაიწყო. აღნიშნული პროგრამა გაწვდილი იყო აშშ-ის მიერ მხარდაჭერილი ინიციატივის ფარგლებში, სახელწოდებით „ატომები მშვიდობისთვის“, რაც გულისხმობდა ბირთვულ ენერჯისა და ტექნოლოგიებს მშვიდობიანი მიზნებისთვის.

ბირთვული პროგრამის განვითარება აქტიურად მიმდინარეობდა 1979 წლის ირანის ისლამური რევოლუციის წინ, თუმცა, რევოლუციის შედეგად მასშტაბური ცვლილებების შედეგად, პროგრამის უმეტესი ნაწილი შეჩერდა. ამის მიუხედავად, ირანს კვლავ უმაღლესი მიზნები და გეგმები ჰქონდა ბირთვული ტექნოლოგიისა და ენერჯის სფეროში, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა რეგიონულ და გლობალურ პოლიტიკაზე.

1980-1988 წლებში, როდესაც მიმდინარეობდა ირან-ერაყის ომი, მთელი მსოფლიო ერაყს უჭერდა მხარს და ირანი ფაქტობრივად სტრატეგიული მოკავშირის გარეშე აღმჩნდა. ამ ომში ირანის წინააღმდეგ, ერაყის მხრიდან, რამდენჯერმე გამოყენებული იქნა ქიმიური იარაღი, რაც ირანს უქმნიდა ეგზისტენციალურ საფრთხეს, თუმცა აღნიშნულ ფაქტზე მსოფლიომ არ მოახდინა სათანადო რეაგირება, რამაც უფრო მეტად გაუმწვავა ირანს

ბირთვული იარაღის შექმნის მოთხოვნილება და ამბიცია, როგორც მოწინააღმდეგის/მტრის შემაკავებელი ფაქტორი.¹⁷⁰

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ირანის ბირთვული პროგრამის განვითარება ძირითადად იყოფა ორ ეტაპად, ესენია: ბირთვული პროგრამა შაჰის დროს, ანუ ისლამურ რევოლუციამდე და ირანის ისლამური რევოლუციის შემდეგ. ირანის ბირთვული პროგრამა 1979 წლამდე, ვიდრე ისლამური რევოლუცია მოხდებოდა და ირანის უკანასკნელ შაჰს ჩამოაგდებდნენ ტახტიდან, პროგრამა ენერგეტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა და ამ პროგრამას ძალიან აქტიურად უჭერდა მხარს აშშ. როგორც ვთქვით, ბირთვული ტექნოლოგიებით, ირანის თავდაპირველი ინტერესის ერთ-ერთი მთავარი მოტივაცია იყო ენერჯის დივერსიფიკაციის საჭიროება. ნავთობის უზარმაზარი მარაგის მიუხედავად, ირანის ხელმძღვანელობამ აღიარა ენერჯის ალტერნატიული წყაროების უზრუნველყოფის მნიშვნელობა მისი მზარდი ეკონომიკისთვის. ბირთვული ენერჯია განიხილებოდა, როგორც ნავთობზე და ბუნებრივ გაზზე დამოკიდებულების შემცირების საშუალება, რაც უზრუნველყოფდა ქვეყნის გრძელვადიან ენერგეტიკულ უსაფრთხოებას.¹⁷¹

ისლამური რევოლუციის შემდეგ, ირანის ახალმა ხელმძღვანელობამ, აიათოლა ხომეინის მეთაურობით, მკაცრი ანტიდასავლური პოზიცია დაიკავა. ეს ცვლილება გამოიხატა 1979 წლის ნოემბერში თეირანში აშშ-ს საელჩოს დაკავებით, რამაც გამოიწვია დიპლომატიური ურთიერთობების გაწყვეტა შეერთებულ შტატებთან. აქ აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ირანის ისლამურმა რესპუბლიკამ, მსოფლიო პოლიტიკურ არენაზე გამოსვლისთანავე, თვალშისაცემად უარყო ვესტფალიის საერთაშორისო სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი, რაც გულისხმობს დიპლომატიურ იმუნიტეტს, როდესაც ირანის დედაქალაქ თეირანში თავდასხმა განახორციელა შეერთებული შტატების საელჩოზე და საელჩოს თანამშრომლები 44 დღის განმავლობაში მძევლად ჰყავდა აყვანილი.¹⁷² რევოლუციის ლიდერები შაჰის ბირთვულ პროგრამას განიხილავდნენ, როგორც დასავლური იმპერიალიზმის იარაღს, ხოლო ახალი ისლამური მთავრობა

¹⁷⁰ A. Ogunnoiki. - UNITED STATES FOREIGN POLICY ON IRAN'S NUCLEAR PROGRAMME: FROM BUSH TO TRUMP ADMINISTRATION. African Journal of Social Sciences and Humanities Research, ISSN: 2689-5129 Volume 4, Issue 1, - 2021. გვ. 142.

¹⁷¹ Reardon R.J., - Iran's Nuclear Program: Past, Present, and Future – 2023. გვ.26.

<https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1q60rb.10>

¹⁷² კისინჯერი 3, მსოფლიო წესრიგი, გამომცემლობა ინტელექტი. თბილისი -2020. გვ. 329.

ცდილობდა დისტანცირებას წინა რეჟიმის ბირთვული ამბიციებისგან. 1980 წელს დაწყებულმა ომმა ირანსა და ერაყს შორის მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ირანის გადაწყვეტილებაში, საბოლოოდ აღედგინა თავისი ბირთვული პროგრამა. რვაწლიანმა ომმა გამოიწვია დაუცველობის განცდა, რადგან ერაყმა, სადამ ჰუსეინის¹⁷³ დროს, როგორც აღვნიშნეთ, არაერთხელ გამოიყენა ქიმიური იარაღი ირანული ძალების წინააღმდეგ. ამ დაუცველობამ აიძულა ირანი განეხილა მოწინავე იარაღის, მათ შორის ბირთვული იარაღის შექმნა, როგორც გარე საფრთხეების შეკავების საშუალება. ირანის ბირთვული პროგრამა „ახალი ეპოქის“ შემდეგ, ასევე ემსახურებოდა გეოპოლიტიკურ მიზნებს, განსაკუთრებით ქვეყნის რეგიონული ძალაუფლებისა და გავლენის გაძლიერებას. ბირთვული ტექნოლოგიის შექმნა განიხილებოდა, როგორც ირანის სტრატეგიული პოზიციის განმტკიცების საშუალება მისი რეგიონალური მეტოქეების, განსაკუთრებით ერაყის მიმართ, და პოტენციურად შეაჩეროს ნებისმიერი გარე საფრთხე.¹⁷⁴

ირან-ერაყის ომის შემდეგ, 1990-იანი წლებისთვის ირანმა ფარულად დაიწყო ბირთვული პროგრამის აღდგენა, მიუხედავად იმისა, რომ მზარდი საერთაშორისო კონტროლი და შეზღუდვები ემუქრებოდა. ირან-ერაყის ომის დასრულებამ და ქვეყნის შიგნით სისტემური რეკონსტრუქციის აუცილებლობამ ირანს საშუალება მისცა ხელახლა ფოკუსირება მოეხდინა თავის სტრატეგიულ მიზნებზე, მათ შორის, ბირთვული ამბიციების გაცოცხლებაზე. ფარული ბირთვული საქმიანობების მიზნით, ირანი აქტიურად ეძებდა ბირთვულ ტექნოლოგიებს სხვადასხვა წყაროებიდან, მათ შორის - რუსეთიდან, ჩინეთიდან და ჩრდილოეთ კორეიდან¹⁷⁵. ეს მცდელობები, უმეტეს შემთხვევაში, ფარულად მიმდინარეობდა, რადგან ირანი დიპლომატიურად იზოლირებული იყო და მზარდ ზეწოლას განიცდიდა საერთაშორისო საზოგადოებისგან, განსაკუთრებით შეერთებული შტატებისგან, რომელიც ადანაშაულებდა ირანს ბირთვული იარაღის შექმნის მცდელობაში. ამ დროის განმავლობაში ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება იყო ირანის პარტნიორობა რუსეთთან. 1992 წელს რუსეთი დათანხმდა იმ ატომური რეაქტორის დასრულებას, რომელიც დაუმთავრებელი იყო ირანის ისლამური რევოლუციის დროს. ამ თანამშრომლობამ გამოკვეთა ორ ქვეყანას შორის მჭიდრო

¹⁷³ სადამ ჰუსეინი - ერაყის პრეზიდენტი 1979-2003 წწ.

¹⁷⁴ Behrang F., - U.S. Foreign Policy Interests and Iran's Nuclear Program. University of Saskatchewan. - 2012. URI <http://hdl.handle.net/10388/ETD-2012-08-721> (12.05.22); გვ. 71.

¹⁷⁵ Barzegar K., - Iran's Foreign Policy post-invasion Iraq, Middle East Policy – 2008. გვ. 64.

<https://www.belfercenter.org/>,

კავშირის დასაწყისი ბირთვული ტექნოლოგიების სფეროში. მაშინ, როცა შაჰის ირანი შეერთებულ შტატებს მიიჩნევდა მოკავშირედ და პარტნიორად, ხოლო საბჭოთა კავშირს მოწინააღმდეგე ბანაკად განიხილავდა. ირანის რევოლუციური ხელისუფლება კი მჭიდრო კავშირს ამყარებდა საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე რუსეთთან, ხოლო უფრო და უფრო მტრულად იყო განწყობილი დასავლეთისა და შეერთებული შტატების მიმართ.

2000-იანი წლების დასაწყისისთვის ირანის ბირთვული ამბიციები უფრო თვალსაჩინო გახდა და მის საქმიანობას საერთაშორისო საზოგადოება სულ უფრო მეტად ამოწმებდა. დასავლურმა ქვეყნებმა¹⁷⁶, განსაკუთრებით შეერთებულმა შტატებმა და ევროკავშირმა, გამოხატეს მზარდი შეშფოთება იმის გამო, რომ ირანი ატომური იარაღის შექმნას ცდილობს ენერგეტიკული მიზნებით ატომური ენერჯის განვითარების საფარქვეშ.

2000-იანი წლებიდან, ახალ საუკუნესთან ერთად, ახალი გეოპოლიტიკური მიდგომები ყალიბდება ირანსა და ახლო აღმოსავლეთის მიმართ შეერთებული შტატების მხრიდან. შეერთებულ შტატებში ხდება პრეზიდენტი ჯორჯ ბუში¹⁷⁷ (უმცროსი), რომელიც მკვეთრად ცალსახა და ხისტი მიდგომებით გამოირჩეოდა. 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერაქტის შემდეგ, ბუშის ადმინისტრაციამ მკაფიოდ გამოხატა უნილატერალისტური მიდგომა, როდესაც დაიწყო „მსოფლიო ომი ტერორიზმის წინააღმდეგ“, რომელიც შემუშავდა ძირითადად აშშ-ის ძალების მიერ, მულტილატერალური პარტნიორების გარეშე. ამ პერიოდიდან იწყება ხისტი მიდგომები ახლო აღმოსავლეთის მიმართ, განსაკუთრებით ერაყსა და ირანის წინააღმდეგ. მდგომარეობა იქამდე მივიდა, რომ 2002 წელს აშშ-ს პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა ირანი მოიხსენია, როგორც „ბოროტების ღერძის“ ნაწილი ერაყისა და ჩრდილოეთ კორეის გვერდით. ირანი დაადანაშაულა მასობრივი განადგურების იარაღის შექმნის მცდელობაში.¹⁷⁸ ამ რიტორიკამ, ირანის ფარული ბირთვული საქმიანობის მტკიცებულებებთან ერთად, გამოიწვია ირანზე ზეწოლის გაძლიერება, რათა შეეწყვიტა ურანის გამდიდრების საქმიანობა. აშშ-ის ამ შეშფოთების საპასუხოდ, გაეროს უშიშროების საბჭომ დაუწესა მთელი რიგი სანქციების კომპლექსი ირანს, რომლებიც მიზნად ისახავდა ირანის ბირთვული და ბალისტიკური რაკეტების პროგრამების შეზღუდვასა და შეჩერებას. შეერთებულმა შტატებმა და ევროკავშირმა ასევე

¹⁷⁶ Cohen, John H. "Collaborative Security: A new framework for International Peace". The Marshall Center Papers. No.3. 2000. გვ. 153.

¹⁷⁷ ჯორჯ უოკერ ბუში - აშშ-ის 43 პრეზიდენტი, 20.01.2001-20.01.2009 წწ.

¹⁷⁸ ჯენტელსონი ბ. ამერიკის საგარეო პოლიტიკა - არჩევანის დინამიკა 21-ე საუკუნეში. მთარგმნელი აფრასიძე, მიქაუტაძე ა, აბაშიძე ა, ფავლენიშვილი ნ. თბილისი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2014. გვ. 428.

განახორციელეს დიპლომატიური აქტები ირანის დიპლომატიური იზოლაციისთვის. ევროკავშირმა, თავის მხრივ, შესთავაზა მოლაპარაკებები ირანს ურანის გამდიდრების შეჩერების სანაცვლოდ. 2006 წელს გაეროს უშიშროების საბჭოს ხუთი მუდმივი (აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, ჩინეთი, რუსეთი) წევრთან ერთად და გერმანიასთან ერთად შეიქმნა და ჩამოყალიბდა P5+1 ჯგუფი. ამ ჯგუფის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა საერთაშორისო თანამეგობრობის პოზიციების კოორდინაცია.

2015 წლის ბირთვული შეთანხმება, რომელიც ცნობილია, როგორც **ერთობლივი ყოვლისმომცველი სამოქმედო გეგმა (JCPOA)**¹⁷⁹, მნიშვნელოვანი დიპლომატიური გარღვევა იყო. შეთანხმებაზე მოლაპარაკება გაიმართა ირანსა და ექვს მსოფლიო ძალას P5+1 (აშშ, რუსეთი, ჩინეთი, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი და გერმანია) შორის ევროკავშირთან ერთად. ეს შეთანხმება ნამდვილად განიხილება ირანის ბირთვულ პროგრამასთან მიმართებაში, როგორც მნიშვნელოვანი დიპლომატიური მიღწევა, რომელიც მიზნად ისახავდა ირანს უარი ეთქვა იმ განძრახვაზე, რაც ბირთვულ იარაღთან დაკავშირებით ჰქონდა ჩაფიქრებული. სამაგიეროდ კი ირანს საშუალებას მისცემდა შეენარჩუნებინა ბირთვული პროგრამა სამოქალაქო დანიშნულებით - ელექტრო ენერჯის წარმოებისთვის. ამასთან ერთად, ირანს შეუმსუბუქდებოდა მასზე დაკისრებული სანქციები და შეძლებდა საერთაშორისო ბაზარზე ვაჭრობას¹⁸⁰.

2016 წელს, ამერიკის პრეზიდენტად არჩეული იქნა დონალდ ტრამპი¹⁸¹, რომლის დამოკიდებულება ირანთან მიმართებაში, განსაკუთრებულად ხისტი და მკაცრი იყო, განსაკუთრებით ირანის ბირთვულ პროგრამასთან დაკავშირებით. ტრამპის დამოკიდებულება ირანის ბირთვულ პროგრამასთან მიმართებაში პირდაპირ შეესაბამება რეალისტური იზოლაციონიზმის თეორიას. ის მოქმედებდა ისე, რომ მინიმუმამდე შეამცირა საერთაშორისო ჩარევა და მართლაც, 2018 წელს, ცალმხრივად გამოაცხადა შეერთებული შტატები JCPOA შეთანხმებიდან გასულად¹⁸², ამით ირანის მისცა საბაზი აღარ შეესრულებინა შეთანხმების სულისკვეთება, გაეგრძელებინა რეგიონული ბირთვული პროგრამა და ურანის გამდიდრება, მთელი თანმდევი საფრთხეებითა და გამოწვევებით. ირანმა თანდათანობით დაიწყო კიდევ, შეთანხმების პირობების დარღვევა, გაზარდა გამდიდრებული ურანის მარაგი და განაახლა ზოგიერთი ბირთვული აქტივობა,

¹⁷⁹ JCPOA – Joint Comprehensive Plan of Action

¹⁸⁰ Tabatai A. Preserving the Iran Nuclear Deal. Perils and Prospects. 2017. გვ. 114.

¹⁸¹ Donald John Trump - ამერიკელი ბიზნესმენი და პოლიტიკოსი, აშშ-ის 45-ე და 47-ე პრეზიდენტი

¹⁸² Kroenig M.M. The Logic of American Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters. 2018. გვ.83.

რომელიც შეჩერებული იყო შეთანხმების ფარგლებში. ტრამპის ქმედებები ირანთან მიმართებით არ შემოიფარგლა მხოლოდ ხელშეკრულებიდან გასვლით. მან შეთანხმებიდან აშშ-ის გაყვანის შემდეგ, კვლავ დაუწესა მკაცრი სანქციები ირანს, რამაც სერიოზულად იმოქმედა მის ეკონომიკაზე, განსაკუთრებით ნავთობის ექსპორტზე¹⁸³. სანქციების განახლებამ ხელი შეუწყო ორ ქვეყანას შორის დაძაბულობის ზრდას. ირანი, თავის მხრივ, აშშ-ს ადანაშაულებს შეთანხმების დარღვევაში და შეთანხმების ჩაშლის საპასუხოდ, ირანმა დაიწყო ნაკისრი ვალდებულებების შემცირება. ქვეყანამ გამოაცხადა, რომ დაიწყებდა ურანის გამდიდრებას უფრო მაღალ დონეზე, ვიდრე შეთანხმებით იყო გათვალისწინებული. ასევე დაიწყო მუშაობა ბირთვული ინფრასტრუქტურის განვითარებაზე. მიუხედავად დიპლომატიური მცდელობებისა, რომ დანახლებულიყო JCPOA-ხელშეკრულების პირობები, 2020 წლიდან ირანმა გააგრძელა ბირთვული შესაძლებლობების გაზრდა. პრეზიდენტ ჯ. ბაიდენის ადმინისტრაციამ გამოხატა ინტერესი ხელახლა შეუერთებოდა შეთანხმებას, მაგრამ მოლაპარაკებები ძალზედ შენელებული და გართულებული არმოჩნდა ირანის ქმედებებითა და რეგიონული დაძაბულობებით.¹⁸⁴

დღეისათვის ირანის ბირთვული აქტივობები, განსაკუთრებით მისი ურანის გამდიდრების მცდელობები, კვლავ იწვევს შემფოთებას დასავლეთში და მეზობელ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ისრაელში, რომელიც ბირთვული იარაღით შეიარაღებულ ირანს ეგზისტენციალურ საფრთხედ მიიჩნევს. დიპლომატიური ძალისხმევა, მათ შორის არაპირდაპირი მოლაპარაკებები აშშ-სა და ირანს შორის, ფოკუსირებულია JCPOA-ს აღდგენის შესაძლებლობაზე, მაგრამ გამოწვევები რჩება, განსაკუთრებით ირანის სარაკეტო პროგრამასთან და რეგიონულ კონფლიქტებში მის ჩართვასთან დაკავშირებით. ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე მოვლენები და ცვლილებები სირიაში (იგულისხმება ბაშარ-ალ-ასადის რეჟიმის დამხობა), ცხადია გავლენას იქონებს ირანის ბირთვულ პროგრამის განვითარებაზე. ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე მოვლენებს ემატება ასევე დ. ტრამპის დაბრუნება ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტად. JCPOA -შეთანხმების აღდგენა ან განახლება დამოკიდებული იქნება მთელ რიგ მოვლენებზე.

¹⁸³ Tekayh R. The Nuclear Deal Fallout: The Global Threat of Iran. 2017. გვ.38.

¹⁸⁴ Reardon R.J., - Iran's Nuclear Program: Past, Present, and Future – 2023. გვ. 54.
<https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1q60rb.10>

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ირანის ისლამური რესპუბლიკის ამჟამინდელი ხელისუფლება, თავის ლეგიტიმურობის და ხელისუფლების შენარჩუნების საშუალებად მთლიანად ისლამზე ამყარებს. იგი იძულებულია შეეწინააღმდეგოს, არ მიიღოს, საერთაშორისო სისტემაში დამკვიდრებულ ძალაუფლების განაწილების პრაქტიკა. ირანის მიერ ბირთვული იარაღის მოპოვება და ამ გაცხადებული მიზნის მიღწევა, ცხადია სასარგებლო იქნება რეჟიმისათვის შიდა მხარდაჭერის გასაძლიერებლად. სასულიერო ელიტა, რომელიც მართავს ირანს, ყოველთვის ეძებდა და ეძებს შესაძლებლობებს, არსებული, მზარდი, ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური პრობლემებით შეწყუბებული მოსახლეობის ყურადღების გადასატანად. ბირთვული იარაღის შექმნა რეჟიმს მისცემს შესაძლებლობას აიმაღლოს პრესტიჟი საკუთარ მოსახლეობასთან და ამით გადაფაროს ქვეყნის შიგნით არსებული რთული სოციალ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური მდგომარეობა. ირანის ისლამურმა რეჟიმმა წარმატებით მოახდინა ბირთვული იარაღის შექმნის იდეის ნაციონალიზაცია, საკითხის ნაციონალიზმის კუთხით ჩამოყალიბება. ირანელები ფიქრობენ, რომ ბირთვული იარაღის შექმნით შეძლებენ კიდევ უფრო დაამტკიცონ იდენტურობა და სიდიადე, რომ არიან ტექნოლოგიურად განვითარებული, დამოიკიდებელი სახელმწიფო, რომელიც საუკუნეებია იმსახურებს განსაკუთრებულ აღიარებას, ისინი თვლიან, რომ თუ ბირთვული იარაღის შექმნის იდეას მიაღწევენ დაიმსახურებენ საერთაშორისო პრესტიჟსა და პატივს. ასევე უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში ირანის მტერი სახელმწიფო - ისრაელი, აშშ-ის სტრატეგიული მოკავშირეა და მას გააჩნია ბირთვული შესაძლებლობები. მიუხედავად იმისა, რომ ისრაელი ოფიციალურად არასდროს არ ადასტურებს ბირთვული იარაღის ფლობას, თანამედროვე ირანისთვის ეს ფაქტი, რომ ისრაელი ფლობს ბირთვულ შესაძლებლობებს, უმაღლესი დონის საფრთხეს წარმოადგენს და ამიტომ, მას აქვს კიდევ უფრო სტრატეგიული მიზანი შექმნას ბირთვული იარაღი და დააბალანსოს ისრაელი რეგიონში, ამით უზრუნველყოს საკუთარი თავის უსაფრთხოება. მოსახლეობისა და ტერიტორიის გათვალისწინებით კი, ბირთვული იარაღის შექმნის შემდეგ ირანი უპირატესობაშიც გამოდის.¹⁸⁵

¹⁸⁵ არტი რ. და ჯერვისი რ, საერთაშორისო პოლიტიკა, მუდმივი ცნებები და თანამედროვე საკითხები. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი - 2011. გვ. 261.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ირანის ისლამური რესპუბლიკის მიერ ბირთვული იარაღის შექმნის მოტივები მასშტაბური და კომპლექსურია. აქვე შეიძლება ითქვას, რომ ბირთვული შესაძლებლობების განვითარება ირანს მისცემს საშუალებას უფრო გაბედულად იმოქმედოს საერთაშორისო ასპარეზზე ირანის ინტერესების რეალიზაციისთვის და მისთვის სასურველი საერთაშორისო პოლიტიკური დღის წესრიგის წარმართვის თავალსაზრისით.

(დასკვნა ამ ფორმითაც შეიძლება თუ გსურთ: იხილეთ გაწითლებული ჩანაწერი)

როგორც უკვე აღინიშნა, ირანის ისლამური რესპუბლიკის მიერ ბირთვული იარაღის შექმნის მოტივები მრავალმხრივი და კომპლექსურია. ბირთვული შესაძლებლობების განვითარება არ მხოლოდ ტექნოლოგიურ ასპექტებს არ მოიცავს, არამედ აქვს ეფექტური გავლენა ირანის საერთაშორისო პოზიციასა და პოლიტიკურ გავლენაზე.

ბირთვული პროგრამის განხორციელება ირანის ხელისუფლებას საშუალებას აძლევს, უფრო გაბედულად მიიღოს მონაწილეობა საერთაშორისო პოლიტიკურ პროცესებში, რაც აუცილებელია ქვეყნის ეროვნული ინტერესების ეფექტური რეალიზაციისათვის. ამგვარი შესაძლებლობები გამოავლენს ირანის როლის გაძლიერებას, როგორც რეგიონულ, ისე გლობალურ ასპარეზზე, რაც ხელს შეუწყობს არა მხოლოდ ადგილობრივ უსაფრთხოებას, არამედ შესაძლოა ისეთი რეგიონული სტაბილურობის მიღწევას, რაც საჭიროა საერთაშორისო დღის წესრიგის ფორმირებისთვის.

აქედან გამომდინარე, ირანის ბირთვული შესაძლებლობების განვითარება ქმნის მძლავრ საფუძვლებს არა მარტო ქვეყნის ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიის განხორციელებისთვის, არამედ ქვეყანას საშუალებას აძლევს ეფექტურად მართოს საერთაშორისო დამოკიდებულებები და ურთიერთობები, რაც ირანის გრძელვადიანი მიზნების განხორციელების გასაღებია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. არტი, რ. ჯერვისი, რ. საერთაშორისო პოლიტიკა - მუდმივი ცნებები და თანამედროვე საკითხები. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2011.
2. კისინჯერი, ჰ. მსოფლიო წესრიგი. მთარგმნელი მაია ფანჯიკიძე. თბილისი: ინტელექტი, 2014.
3. მაისაია, ვ. მალრაძე, გ. 21-ე საუკუნის საერთაშორისო პოლიტიკა და თანამშრომლობითი უსაფრთხოების“ თეორია: მითი და რეალობა - რეგიონული და გლობალური ასპექტები. თბილისი: გამომცემლობა უნივერსალი, 2017.
4. ჯენტლესონი ბ. ამერიკის საგარეო პოლიტიკა - არჩევანის დინამიკა 21-ე საუკუნეში. მთარგმნელი აფრასიძე დ, მიქაუტაძე ა, აბაშიძე ა, გვალია გ, ტიკარაძე ნ, სიხარულიძე ტ, ქუმსიაშვილი თ და ფავლენიშვილი ნ. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2014.
5. Barzegar K. Iran's Foreign Policy post-invasion Iraq, Middle East Policy. 2008. <https://www.belfercenter.org/> .
6. Behrang F. U.S. Foreign Policy Interests and Iran's Nuclear Program. University of Saskatchewan. 2012. <http://hdl.handle.net/10388/ETD-2012-08-721>
7. Cohen, John H. "Collaborative Security: A New Framework for International Peace." The Marshall Center Papers, No.3, 2000.
8. Kroenig M. M. "The Logic of American Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters." 2018. <https://www.jstor.org/stable/26430819>
9. Ogunnoiki A. United States Foreign Policy on Iran's Nuclear Programme: from BUSH to TRUMP Administration. African Journal of Social Sciences and Humanities Research, ISSN: 2689-5129 Volume 4, Issue 1, 2021.
10. Reardon R.J. Iran's Nuclear Program: Past, Present, and Future. 2023. <https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1q60rb.10>
11. Tabatabaei A. Preserving the Iran Nuclear Deal: Perils and Prospects. 2017. <http://www.jstor.com/stable/resrep04931>
12. Takeyh R. The Nuclear Deal Fallout: The Global Threat of Iran. 2017. <https://www.cfr.org/report/nuclear-deal-fallout-global-threat-iran>